

УДК 726.3 (477.4) «XIX»

Піняжко Т.О.,
Національний університет “Львівська політехніка”

ОСОБЛИВОСТІ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ ТА НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У СФЕРІ ВІЙСЬКОВОЇ АРХІТЕКТУРИ ХІХ СТОЛІТТЯ.

Розглядаються основні проблеми дослідження та використання джерельної бази на тему військової архітектури ХІХ століття.

Ключові слова: фортифікація, військова архітектура, оборонні споруди, медіа-парк, галицька оборонна смуга.

Постановка проблеми

Тема військової архітектури в сучасній вітчизняній архітектурній теорії залишається малодослідженою. В першу чергу це стосується доволі поверхневої джерельної бази що, в переважній більшості являють собою загальні опис відокремлені від загального поняття теорії архітектури; важка доступність для натурних обстежень, розпорошеність технічної документації в іноземних архівах, та подекуди цілковита нівеляція та забудова їх ареалу. Ці фактори визначають актуальність теми військової архітектури ХІХ ст. як мало дослідженої у напрямку її теоретичного розвитку, стилістики, будівництва та адаптації.

Виклад основного матеріалу

Архітектурна теорія, розглядаючи різні феномени штучного життєвого середовища, стикаючись із військовою архітектурою, постає перед певною дилемою. З одного боку, традиційне для теорії архітектури сприйняття явищ в історично-лінійному контексті [1], безумовно вказує на приналежність до неї і військових будівель. Однак з іншого боку, більшість таких будівель неможливо вписати в об'єм того чи іншого стилю, світоглядного чи філософського напрямку чи іншої подібної категорії, що визначає мистецьке явище. Проблематичним виглядає також питання – наскільки таке створене міліарними об'єктами середовище дійсно можна назвати «життєвим».

Треба визнати певну логіку та закономірність цього протиріччя. Війна не асоціюється з життєвою цінністю, скоріше навпаки. Займаючись формуванням життєвого простору архітектурна наука і практика свідомо чи не свідомо переводили військову архітектуру до розряду витіснених понять. Окремі оборонні споруди, пов'язані із *визначними* історичними чи національними *подіями*, звичайно ставали предметами різного роду активної мистецької інтерпретації монументального та меморіального характеру, однак це тільки

підкреслювало невизначеність оцінки і розуміння всіх решти мілітарних споруд.

Проблематику розгляду фортифікацій XIX ст. може доповнити і той факт, що на відміну від будівель іншої типології, саме актуальне тоді архітектурне середовище сприймало створені ним оборонні об'єкти як малоцінні і не варті збереження. Так зокрема, споруджені у середині XIX століття об'єкти львівської цитаделі вже наприкінці цього ж століття пропонувалось розібрати і на їх місці влаштувати міський парк [2,3].

Така специфіка предмету досить виразно відобразилась на характері його досліджень - від наукових робіт до різного роду публіцистичних розвідок. Беручи для прикладу фортифікації Галичини XIX століття та досвід їх вивчення можна говорити про існування двох принципових різновидів досліджень, що проводились в межах більш менш відповідних до спеціальності теорії архітектури та реставрації пам'яток архітектури.

Перший вид можна умовно назвати *історично-просвітницьким*. З одного боку, причинами оформлення цього різновиду можна вважати стрімкі зміни у військовій справі та відносно швидка втрата фортифікаціями середини XIX століття свого актуального значення. З іншого боку мілітарна історія даного періоду була явно затінена наступними світовими війнами половини XX ст. Як наслідок, можна говорити про відносно невелику зацікавленість оборонними об'єктами цього часу, в результаті чого їх історія, а подекуди і сам факт існування, виявились маловідомими.

Такий стан речей також посилювало переважно військове функціональне використання об'єктів, що в умовах масштабних конфліктів та системного протистояння у Європі XX століття, часто обмежувало як натурні обстеження так і доступ до архівних матеріалів.

В цьому зв'язку, не дивно, що тематика фортифікаційних об'єктів Галичини середини XIX століття в основному набула рис окреслення загальних історичних даних та описів зовнішнього вигляду. Згодом, з поступовим послабленням заборон та обмежень відбувся процес деякого розширення інформації, однак вона продовжувала носити здебільшого інформаційний або інформаційно-просвітницький характер. [4,5,6] Такі матеріали обмежуються повідомленнями про початок спорудження, приблизні розмірні параметри та мету будівництва. [7]

З огляду на завдання даної роботи, такого роду різновид джерельної бази, можна вважати, з одного боку, як відносно відчутну перешкоду для дослідження, але, з іншого боку – розглядати як додаткове свідчення його актуальності.

Зазначена тут історично-просвітницька частина джерельного матеріалу, має і інший, досить суттєвий аспект. Такі матеріали, в основному, дають уявлення про сприйняття цінності даних споруд сучасним соціумом та виявляють ті чи інші їх сторони чи аспекти, які можуть бути розвинені в подальшій роботі з їх сучасної адаптації. Розраховані на широку аудиторію, історично-просвітницькі матеріали виявляють можливі фактори економічної та іміджевої успішності майбутніх пошуків актуальної інтерпретації та регенерації об'єктів фортифікаційної архітектури XIX століття.

Певним підтвердженням такої тези можна вважати той факт, що подібного роду інтуїції стали з'являтися відразу після лібералізації політичної та економічної системи на теренах Східної Європи. Прикладом може служити проект влаштування так званого «Меді-парку «Галицький»» на території львівської цитаделі у середині 1990-х. [8] Актуальність цієї риси історико-просвітницького напрямку на нинішній день можна вважати лише ще більш вагомшою.

Згадана попередньо обмеженість у доступі та суспільній зацікавленості щодо об'єктів військової архітектури середини XIX ст., певною мірою вплинула на існування і іншого різновиду джерельної бази дослідження галицьких фортифікацій цього періоду, який можна умовно назвати *інвентаризаційно-описовим*.

Для нього характерним є прагнення до більш детального вивчення джерельної бази та картографічного матеріалу, часто доповнене власними описами і графічним супроводженням. Хоча, багато такого роду матеріалів формально виступають в межах спеціальності архітектурної теорії, вони, як правило, не переходять до розгляду проблематики сучасного збереження та трактування фортифікаційних пам'яток XIX ст. Проте ґрунтовність зібраного в розвідках цього типу матеріалу утворює досить значну базу для подальших наукових досліджень і може вважатись надійним матеріалом для розроблення подальших концепцій із збереження та регенерації об'єктів, що в них розглядаються. [9,2,10]

Інвентаризаційно-описовий різновид джерельної бази вивчення фортифікацій середини XIX ст., однак, має і ряд недоліків. В першу чергу це стосується спроб локалізації тих чи інших елементів фортифікацій, котрі в деяких випадках мають відмінності у різних авторів. Крім того, особливо гостро відчувається різниця в ступені дослідженості об'єктів в залежності від приналежності авторів до тієї чи іншої частини Галичини, що зараз знаходиться у складі двох країн – Польщі та України. Дослідники кожної з країн, хоч і згадують, як правило, всю сукупність системи укріплень XIX століття, її

особливості та специфіку виводять з прикладів які знаходяться на території в першу чергу їх власних країн.

Особливо гостро така односторонність виглядає з точки зору українських вчених, адже головні фортеці галицької оборонної смуги – Краків та Перемишль знаходяться на території Польщі. Найбільш важливий оборонний пункт на території України - Заліщики, так і залишився відносно малодослідженим. Переважно українські вчені концентрують свою увагу на цитаделі у Львові і то, як правило, в межах внутрішньо-львівського архітектурно – реставраційного дискурсу.

До специфіки дослідницької бази фортифікаційної архітектури Галичини ХІХ століття належить також і очевидна розгубленість у сенсі висвітлення менш масштабних, в основному земляних оборонних об'єктів, приналежність яких до самого предмету та спеціальності архітектури залишається невизначеною.

Очевидно, що в основі такої специфіки лежить характерна для сформованої індустріальної свідомістю науки ХХ століття чітка галузева відокремленість тих чи інших сфер знань. Виходячи із цього, дослідження фортифікацій Нового часу виявилось розділеним між військовою, історичною та архітектурною науками, кожна з яких змушена була оглядатись на відведені їй компетенції межі. Таким чином, наприклад, земляні укріплення не розглядались архітектурною наукою як об'єкти її зацікавлення, з іншого боку, втративши своє актуальне мілітарне значення та не будучи пов'язаними з важливими військовими подіями, вони випали і з поля зору військової та історичної науки. В результаті, відомості про такого роду об'єкти виявились майже не затребуваними жодній із спеціальностей.

Лише зараз, з розвитком комплексних міждисциплінарних досліджень можна говорити про перспективу більш глибокого вивчення крупних фортифікаційних споруд ХІХ ст., та початку вивчення дрібніших в основному земляних об'єктів.

Із сказаним вище дещо перекликається наступна риса джерельної бази дослідження та визначення шляхів трактування фортифікаційної архітектури ХІХ ст. Можна стверджувати, що багато з сучасних проблем збереження та регенерації цих об'єктів були б менш відчутними, якби на загальнокультурному рівні, остаточно сформувався цілісний образ епохи їх створення.

Існування завершених в собі асоціативних понять таких як античність чи середньовіччя, які мають чітку і зрозумілу цивілізаційно-ціннісну відсилку, передають її і на всі відповідні їм об'єкти матеріальної культури. В цьому сенсі період середини ХІХ століття у центрально-східній Європі знаходиться в

певному історично-асоціативному міжчассі. Своєрідний декорований індустріалізм половини ХІХ, з точки зору архітектури наступного ХХ століття, сприймався лише як деяка перехідна форма від одного завершеного в собі явища до другого.

Характерною рисою джерельної бази дослідження фортифікацій Галичини середини ХІХ ст., є певна розшарованість самої теми. Невизначність поняття військової архітектури в сучасній українській науці та відсутність відповідних систем категоризації та термінологічної дефініціяції, змушують сприймати дану тему з різних точок зору, основними з яких є наступні:

- а) аналіз загального досвіду інтерпретації міліарної тематики в архітектурній науці;
- б) дослідження теорії фортифікації як такої та визначення місця в ній галицького досвіду середини ХІХ століття;
- в) вивчення австрійської школи зведення укріплень та її специфіки;
- г) вивчення наукових розвідок різного формату присвячених темі фортифікацій Галичини, як загалом так і окремим спорудам зокрема.

Важливим чинником дослідження джерельної бази фортифікаційної архітектури ХІХ століття є також існування сучасних медіа ресурсів які зазнали значної соціального та інформативного розвитку. Вивчення закономірностей висвітлення та подання фортифікаційних об'єктів у соціалізованих медіа, можуть відкрити додаткові можливості для формування фахової системи сучасного збереження та інтерпретації міліарних споруд ХІХ століття.

Таким чином можна говорити про те, що джерельна база вивчення фортифікацій Галичини ХІХ століття, має складну специфіку, яка багато в чому ускладнює їх дослідження. Відсутність та неповність багатьох даних, а також міждисциплінарна розпорошеність, створюють необхідність застосування комплексних та синтезуючих методик аналізу та систематизації наукових даних, про що буде сказано у відповідному розділі.

Висновок

Аналіз тих чи інших явищ пов'язаних із архітектурою фортифікацій Галичини середини ХІХ століття дозволяє говорити про ряд об'єктивних труднощів основною з яких є розчленованість досліджуваного корпусу знань між різними науковими галузями. Це пов'язано в першу чергу із спадщиною індустріальної суспільної формації ХХ століття, в рамках якої структура науки та наукових знань відповідала структурі окремих виробничих процесів. Можна стверджувати, що внаслідок цього корпус знань про фортифікації Галичини ХІХ століття було розподілено між, по меншій мірі, трьома великими галузями знань – військовою, історичною та власне архітектурною. Тому перспективним

можна визначити напрямок дослідження в якому буде досягнуто синтетичної єдності, взаємоузгодивши та взаємозв'язавши всі штучно розділені науковою традицією ХХ століття її частини. Це дозволить значною мірою покращити якість знань з даного предмету та вивести його на рівень сучасної наукової методології, що характерна міждисциплінарними та так званими комплексними підходами до осмислення наукового матеріалу.

Список використаних джерел

1. Паспорт спеціальності. 18.00.01 Теорія архітектури, реставрація пам'яток архітектури <http://lp.edu.ua/index.php?id=3892>
2. Оконченко І. Львівська цитадель в контексті укріплень сер. ХІХ – поч. ХХ ст. Вісник Укрзахідпроектреставрація №19, 2009, С.120
3. Jacek Biesiadka, Andrzej Gawlak, Szymon Kucharski, Mariusz Wojciechowski: Twierdza Poznań. O fortyfikacjach miasta Poznania w ХІХ і ХХ wieku., Poznań 2006, Wydawnictwo Rawelin
4. Кривуцький А. та Шагала Р. Аксманичі. Село у Клоковицькій парафії Перемишльського повіту. — Львів, 2010; ст. 77-85
5. Piwowski Jan: Mury, które broniły Krakowa. Kraków: KAW, 1986
6. Broskwinia Waldemar, Wielgus Krzysztof. Spojrzenie na Twierdze Krakow. Krakow: Oficyna Wydawnicza "Ostoja", 1991
7. Grzegorz Rąkowski. Lwów. Oficyna Wydawnicza "Rewasz", Białystok 2008. s.183
8. Марченко В. Медіа-парк «Галицький» в історичному ландшафті Львова «Цитадель». Архітектурний вісник, №1, 1996р. –С.11-12
9. Бевз М. Нове джерело з історії урбаністики (рукописна карта з околицями з 1835 р.) // Народознавчі зошити. – Львів, 1998, - №3

Аннотация

В статье рассматриваются основные проблемы исследования и использования базы источника на тему военной архитектуры ХІХ века.

Ключевые слова: фортификации, военная архитектура, оборонительные строения, медиа парк, Галицкая оборонительная линия.

Annotation

The article considers the main problems and difficulties in researching and use of scientific sources about the military architecture of 19th century.

Key words: fortification, military architecture, defensive buildings, media-park, Galician defensive line.